

Critique and Response to Naser al-Qafari's Fallacies Regarding the Nature of the Knowledge of the Twelve Imams

Hossein Rezaei

PhD in Qur'an and Hadith, Research Institute for Seminary and University, Qom, Iran

Seyyed Mohammad Hosseini Qazvini

Faculty Member, Al al-Bayt International University, Qom, Iran

Abstract

One of the important topics regarding Imamate is the knowledge and the scope of the knowledge of the infallible Imam. The present research aims to critique and respond to the doubts raised about the equivalence of the knowledge of the Imams with divine knowledge as presented in the book by Qafari. He attempts to prove, through some written and narrated evidence, the continuity of divine revelation to the twelve Imams according to the belief of the Imamiya after the passing of the Messenger of God (peace be upon him). Ultimately, he concludes that the sciences and the Shariah of the Shia differ from what was originally established in the Prophetic Shariah, and he believes that through this established method, the knowledge of the Imams (peace be upon them) can be considered equivalent to divine knowledge and connected to intrinsic knowledge. He argues that all this information is created for the Imam through means that the Imamiya refers to as "acquired knowledge and entrusted knowledge," and the realization of this knowledge depends on the will of the Imams. Therefore, revelation for the Imams is not solely at the will of God but also depends on the will of the Imam. However, Shia belief

—Corresponding Author: Rezayimohabbat@gmail.com

How to Cite: Rezaei, H., Hosseini Qazvini, S. M. (2025). Critique and Response to Naser al-Qafari's Fallacies Regarding the Nature of the Knowledge of the Twelve Imams. *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology*. 6 (10). 309-338. DOI: 10.22054/jcst.2025.79409.1164

holds that since Imamate, like Prophethood, is a divine office, other attributes and qualities of the Imam, including knowledge and infallibility, must also be conferred by divine authority. Consequently, due to the longer mission compared to the noble life of the Messenger of God, the lack of sufficient time and appropriate conditions, the absence of motivation or the interest to express all rulings, and the occurrence of new events in every era, the necessity of divine knowledge for the Imam is established. This research employs a documentary method combined with description and analysis of data from early Shia and Sunni sources, aiming to dispel the accusations made by Qafari regarding the issue of the knowledge of the Imams (peace be upon them).

1- Introduction:

One of the key discussions in the doctrine of Imamate is the scope and nature of the infallible Imam's knowledge. This study aims to critique and respond to the doubts raised by Naser al-Qafari in his book, where he attempts to equate the Imams' knowledge with divine knowledge. He claims that based on certain narrations, the Imams continued to receive revelation after the Prophet's death, and thus, Shiite jurisprudence differs from the original Prophetic Sharia. He argues that the Imams' knowledge is created through means referred to by Shiites as "acquired knowledge" and "deposited knowledge", and that the realization of such knowledge depends on the Imams' will. Therefore, revelation to the Imams is not solely dependent on God's will but also on theirs.

In contrast, Shiite belief holds that Imamate, like Prophethood, is a divine appointment, and all attributes of the Imam—including knowledge and infallibility—must be divinely granted. Due to the extended mission beyond the Prophet's lifetime, the lack of time and opportunity to convey all rulings, and the emergence of new events in each era, the necessity of divine knowledge for the Imam is affirmed.

Research Methodology

This study uses a documentary method with descriptive and analytical approaches, examining early Shiite and Sunni sources to refute al-Qafari's accusations regarding the Imams' knowledge.

Problem Statement

Knowledge of the unseen is exclusive to God, as He alone has complete awareness of all things. Wahhabis and Salafis reject the idea that anyone besides God can possess such knowledge. They claim that Shiite narrations attributing unseen knowledge to the Imams are fabricated. Naser al-Qafari, a staunch Wahhabi, accuses Shiites of polytheism and heresy, asserting that their beliefs are misguided and outside the fold of Islam. In his book *Usul Madhhab al-Shi'a al-Imamiyya al-Ithna 'Ashariyya*, he attacks Shiite beliefs, including the alleged equivalence of divine knowledge and the Imams' knowledge.

This research responds to his claims using rational and textual evidence, demonstrating that his accusations stem from ignorance of Shiite and even Sunni principles.

Literature Review

While previous works have addressed al-Qafari's critiques on topics like Mahdism, divine decree (*bada'*), and *taqiyya*, none have specifically tackled the issue of unseen knowledge and its alleged equivalence with divine knowledge. This study distinguishes itself by focusing on the metaphysical nature of divine knowledge and its distinction from the Imams' knowledge, which is granted by divine permission and limited in scope.

Conclusion

1. Al-Qafari's claim that the Imams' knowledge of the unseen stems from Shiite exaggeration and diminishes divine knowledge is unfounded. His arguments are based on misinterpretations and ignorance of Shiite and Sunni texts.
2. Due to the Prophet's limited lifespan and the need for continued guidance, the necessity of divine knowledge for the Imams is established. The Imams' knowledge, whether acquired or deposited, is fundamentally different from God's intrinsic knowledge and is granted by divine permission.
3. While knowledge of the unseen is exclusive to God, He may grant glimpses of it to chosen individuals like prophets and Imams based on their spiritual readiness.
4. The existence of unseen knowledge in humans is not implausible, especially for those divinely appointed and infallible.

5. According to Shiite and authentic Sunni narrations, Imamate is a divine institution. Therefore, the Imams possess attributes similar to the Prophet, including infallibility and knowledge of the unseen, granted by God.

Keywords: knowledge of the Imam, nature and scope of knowledge, equivalence doubt, narrated evidence, Nasser al-Qafari.

نقد و پاسخ به مغالطات ناصرالقفاری درباره کیفیت علم امامان اثنا عشری

حسین رضایی *

دکتری قرآن و حدیث پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

سید محمد حسینی قزوینی

عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی آل البیت (جامعه آل البیت
العالمیه)، قم، ایران

چکیده

از مباحث مهم امامت، علم و گستره دانشی امام معصوم است. پژوهش حاضر، درصدد نقد و پاسخ به شبهاتی که به عنوان هم‌رتبگی علم امامان با علم الهی در کتاب قفاری طرح شده می‌باشد. وی تلاش کرده با دستیابی به برخی از ادله و شواهد مکتوب روایی، استمرار نزول وحی بر امامان دوازده‌گانه بنا بر اعتقاد امامیه پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله را اثبات کرده و در نهایت به این نتیجه برسد که علوم و شریعت شیعیان متفاوت با آن چیزی که در اصل شریعت نبوی بوده، است و به زعم خودخواسته با این روش موضوعه، هم‌ترازی علم امامان (علیهم السلام) را به مثابه علم الهی و متصل به علم ذاتی انگارد. او معتقد است تمام این معلومات به واسطه وسایلی که امامیه نام آن را «علم حادث و علم مستودع» گذارده برای امام ایجاد می‌گردد و تحقق آن علوم هم موقوف به خواست ائمه است. پس در نتیجه وحی برای ائمه تنها به خواست خداوند نبوده بلکه تابع خواست امام نیز است؛ اما شیعه معتقد است با توجه به اینکه امامت مانند نبوت، منصبی الهی است سایر ویژگی‌ها و شئون امام از جمله علم، عصمت و... نیز باید از جانب الهی تفویض گردد؛ بنابراین به دلیل رسالت طولانی‌تر از عمر شریف رسول خدا، نبود زمان کافی و زمینه مناسب، نبود انگیزه و یا مصلحت برای بیان تمام احکام، وقوع حوادث و اتفاقات جدید هر عصر، لزوم علم الهی امام ثابت می‌شود. این تحقیق، با روش اسنادی همراه با توصیف و تحلیل داده‌ها در مصادر متقدم شیعی و اهل سنت، باهدف شبهه‌زدایی از اتهام قفاری در مسئله علم امامان (علیهم السلام) انجام گرفته است.

کلیدواژه‌ها: علم امام، کیفیت و قلمرو علم، شبهه هم‌رتبه‌انگاری، مستندات روایی، ناصرالقفاری.

۱. بیان مسئله

هر پدیده یا مسئله ممکن است برای فردی مخفی و برای دیگری مشهود و ظاهر باشد. این امر وابسته به سعه و ابعاد وجودی آن شخص و احاطه او بر عالم وجود است. با توجه به محدودیت احاطه غیر خداوند و احاطه کامل حق تعالی بر همه چیز، این نتیجه حاصل می‌شود که علم غیب، مخصوص خداوند است و جز او کسی عالم به غیب نیست؛ از این رو، عده‌ای از وهابیان و سلفیان این مسئله را برنتابیده‌اند که کسی غیر از خداوند آگاه از غیب باشد به همین دلیل، علم غیب را منحصر در خدا می‌دانند و معتقدند آنچه به امامان شیعه نسبت می‌دهند مجموع روایاتی است که ساخته و پرداخته خود شیعه است و امامان معصوم این چنین ادعایی از خود نداشتند. از جمله کسانی که معتقد به این جریان و مبنای فکری است ناصرالقفاری نویسنده متعصب وهابی است که در آثار خود شیعیان را به جهت باورهایشان مشرک و کافر و دارای احکام مشرکان از جمله نجاست و جواز قتل می‌داند، وی معتقد است شیعیان به دلیل عقاید خرافی فرقه‌ای منحرف، خارج از دین و از گروه غلات هستند. در کتاب «اصول مذهب الشیعه الامامیه الاثنی عشریه، عرض و نقد»؛ تمامی باورهای شیعه و از جمله مسئله هم‌رتبگی علم الهی با علم امام را موردتهاجم قرار می‌دهد. این پژوهش درصدد پاسخ به طرح شبهه‌ای در باب علم از ناحیه قفاری بر اساس مستندات است که ادعا کرده و به شیعه نسبت داده، است و ادعای او مبنی بر اینکه غیر از خداوند متعال، هیچ کس سزاوار داشتن علم غیب نبوده و معتقد بدان کافر است.

۲. پیشینه تحقیق

بنابر آموزه‌های اسلام، علم صفتی ثبوتی و ذاتی برای خداوند است و رسول خدا و جانشینان ایشان باذن الهی صاحب این مقام می‌شوند. این باور امامیه، مخالف با اعتقاد برخی مکاتب سنی و سلفی است. این تحقیق در راستای پاسخ به شبهات دینی با محتوای کلامی ناصرالقفاری متعصب و ناآگاه به مبانی و معارف شیعی و حتی نصوص اهل سنت است، هرچند در حوزه دین و نقد شبهات، عناوین و موضوعات مسئله محور و کلیدی بررسی شده است همچون:

۱. کتاب دلیل روشن؛ این اثر به شبهات ناصرالقفاری درباره اندیشه مهدویت پاسخ می‌دهد. نصرت‌الله آیتی؛ موسسه آینده روشن، سال ۱۳۹۳.
۲. مقاله بررسی و نقد شبهات ناصرالقفاری بر مسئله نص با استناد به سخنان علمای اهل سنت؛ از محمدحسن نادم در مجله پژوهش نامه مذاهب اسلامی؛ ۱۴۰۱؛ قفاری در کتاب اصول مذهب، مدعی فقدان نص بر امامت امام علی علیه‌السلام است و معتقد است بر فرض وجود نص صحیح، این مسئله ناظر به شخص خاصی نبوده و مصداق آن امام علی (ع) نیست. در این مقال با استناد به نصوص علمای اهل سنت پاسخ قفاری داده می‌شود.
۳. مقاله پاسخ به شبهات ناصرالقفاری درباره بدا از وحیدپاشایی مجله معرفت کلامی ۱۳۹۱؛ قفاری با بررسی معنای بداء در نزد شیعه شبهاتی را وارد می‌کند پس از بررسی مشخص می‌شود منشأ این شبهات به جهت جهل او و گاهی جنبه غرض‌ورزی و مغالطه‌گری وی باعث شده به این شبهات دامن بزنند.
۴. مقاله پاسخ به شبهات ناصرالقفاری درباره آموزه «تقیه» در شیعه از محمدحسین مروی، پژوهشنامه کلام، سال ۱۳۹۹. قفاری آیات مورد استناد شیعه درباره تقیه را مختص به کفار می‌داند؛ و با استناد به تعریف شیخ مفید از تقیه و روایات شیعه، تقیه را رد می‌کند. این مقال با استناد از قرآن، روایات شیعی و سنی و سیره عقلا شبهات مطروحه را پاسخ می‌دهد.
۵. مقاله نقد شبهات قفاری در باب عصمت با تکیه بر تفاسیر شیعه و سنی؛ دو فصلنامه قرآن و روشنگری دینی، سال ۱۴۰۲، از شهاب‌الدین وحیدی و سعید روحانی؛ قفاری با طرح شبهه مخترع بودن نظریه عصمت و عدم دلالت آیات و روایات و بی‌ثمر بودن اعتقاد به ویژگی عصمت برای امامان به رد دلایل شیعه می‌پردازد، از این رو، این مقاله عهده‌دار پاسخ به این شبهات است.
۶. توحید و شرک در نگاه شیعه و وهابیت؛ تألیف احمدعابدی، تهران، نشر معشر، ۱۳۹۰، این اثر به نقد و بررسی باب دوم کتاب اصول مذهب الشیعه اثر ناصرالقفاری پرداخته است. بنابراین، در هیچ‌یک از آثار مذکور چه به لحاظ محتوا و چه ساختار به بررسی مسئله دارایی علم غیب برای پیامبر یا امام و یا هم‌رتبگی علم الهی با علم امام و اتهام شیعه به این تفکر از ناحیه ناصرالقفاری پرداخته نشده است و وجه امتیاز و نوآوری نوشتار حاضر نسبت به

سایر فعالیت‌ها و پژوهش‌ها در این است که این مقاله به جهت بررسی مسئله علم الهی که از صفات ثبوتی و ذاتی باری تعالی به شمار می‌رود و در نتیجه تمایز ماهوی که این صفت با ویژگی‌های ممکن‌الوجودی و محدود عالم هستی حتی رسول خدا (ص) و امامان معصوم علیهم‌السلام دارد و دفع شبهاتی که از وهابیت به‌ویژه ناصرالفقاری صورت گرفته از اهمیت بسیاری برخوردار است. این تحقیق درصدد است مستنداتی را که فقاری از روایات شیعه ارائه می‌دهد را با نگاهی عقلی و نقلی پاسخ گفته و دیدگاه وی را نقد نماید.

۳. ناصرالفقاری و آثار وی

ناصرالفقاری، نویسنده وهابی و ضدشیعه اهل عربستان و از مروجان اندیشه ابن تیمیه است. ایشان از استادان برجسته سلفی مجامع علمی عربستان است. تمام آثار فقاری در نقد شیعه نوشته شده است. آثار او عبارت‌اند از: «مسئله التقرب بین السنه و الرفضه»، «موقف الشیعه المعاصرین من القرآن الکریم»، «مقالات الفرق، اصول‌الدین عند الائمة الاربعه واحده»، حقیقه ما یسمی بزبور آل محمد، نواقض توحید الاسماء و الصفات و الموجز فی الادیان و المذاهب المعاصره و تأملات فی التشیع» است. منتقدان به ناصرالفقاری نقدهای وی را کاملاً به دور از چارچوب علمی دانسته‌اند و قائلند وی در نقد به مذهب اثنا عشریه بیشتر به روایات شاذ، ضعیف و مرسل استناد کرده همچنین در نقل‌های خود از منابع شیعی، امانت را رعایت نکرده و اغلب روایات را تحریف و تقطیع کرده است. عده‌ای نیز معتقدند فقاری برای به کرسی نشاندن سخن خود، باورهای شیعه اثنا عشری را با دیگر مذاهب خلط نموده است. مهم‌ترین کتاب ضدشیعی او، «اصول مذهب الشیعه الامامیه الاثنی عشریه؛ عرض و نقد» است؛ که این پژوهش مبحث مربوط به مغالطات ایشان درباره کیفیت علم امامان دوازده گانه را مورد نقد و پاسخ قرار داده است.

اعتقاد شیعه به دریافت علوم اهل بیت از طریق وحی الهی

فقاری در کتاب اصول مذهب الشیعه می‌نویسد: «علم ائمه بر دو نوع است: علم حادث که از راه الهام و امثال آن محقق می‌گردد و علم مستودع که آن را از رسول خدا صلی الله علیه

و آله به ارث برده‌اند که شیعه این دو علم را جزء سنت نبوی به شمار می‌آورد. اکنون به توضیح این دو اصل خطرناک نزد شیعه می‌پردازیم: (قفاری، ج ۱، ص ۳۷۷).

۴. بیان مستندات

اصل اول: علم ائمه از طریق الهام و وحی حاصل می‌گردد:

قفاری می‌نویسد: «علم ائمه - البته از منظر شیعه - از طریق الهام محقق گردیده و حقیقت آن طبق گفتاری که صاحب کافی به نقل از ائمه خویش آورده: «تابش در قلوب» و یا در روایتی دیگر: «تجلی در قلوب» است که در این عبارات بر این موضوع تصریح گردیده است و اینکه علم امامان بر اساس الهام است؛ چرا که می‌گوید: «و اما تابش در قلوب همان الهام است»؛ یعنی علم در قلب امام تجلی می‌یابد؛ به شکلی که در آن تصور خطا و اشتباهی نمی‌رود؛ چرا که امام از هر گناه و خطایی معصوم است. الهام نزد شیعه تنها وسیله برای حصول علم امام نیست، چنان که عالم شیعی معاصر که اندکی قبل، سخن او را نقل کردیم و یا صاحب کتاب کافی سعی کرده‌اند تا این معنا را برداشت نمایند؛ مثلاً صاحب کافی سعی کرده در برخی روایات خود بر این موضوع تأکید ورزد که از ویژگی‌های علوم ائمه این است که از قبیل فرو کردن در گوش‌ها که از سوی پادشاهان و حکم فرمایان صورت می‌گیرد؛ نیست. بلکه فرق این نوع فهماندن با الهام این است که: ورود به قلب‌ها از راه الهام صورت می‌پذیرد اما در گوش فرو کردن به امر پادشاهان صورت می‌گیرد... و نیز روایت دیگری درباره انواع وحی که بر امام نازل می‌گردد نقل کرده که [امام] جعفر [علیه السلام] می‌گوید: «برخی از ما بر دلش خطور می‌شود و برخی به دل او الهام می‌گردد و با برخی صحبت می‌کنند و فرمود: بعضی از ما با چشم خود مشاهده می‌کنند، برخی به دلش خطور می‌کند، برخی مانند صدای زنجیری که در طشتی به حرکت درآید می‌شنوند و برای برخی از ما به صورتی بزرگ‌تر از جبرئیل و میکائیل می‌آیند...» (کلینی، ۱۳۶۳، ۱، ۲۰۲).

گویا شیعیان با مقامی که برای امامانشان قائل شده‌اند آن‌ها را از رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز بالاتر برده‌اند؛ مقامی که حتی جبرئیل نیز نمی‌تواند بدان نائل گردد. از این رو

روایاتی را برای بیان همین مطلب در نظر گرفته‌اند تا از آن‌ها تصویری بالاتر و بزرگ‌تر از جبرئیل و میکائیل ارائه نموده و گویی که «روح» نیز نزد امامان است؛ چنان‌که صاحب کافی باب مستقلی را به این عنوان اختصاص داده است: «باب روح که خداوند با آن امامان را یاری می‌رساند» و در این باب شش روایت ارائه نموده است؛ که از جمله آن‌ها این روایت است: «ابو بصیر گوید: از امام صادق علیه‌السلام درباره قول خداوند متعال که می‌فرماید: «و هم‌چنین روحی از امر خود را به سویت وحی کردیم. تو نمی‌دانستی کتاب و ایمان چیست؟» سؤال کردم. حضرت فرمود: آن مخلوقی است از مخلوقات خدای عزّ وجلّ، بزرگ‌تر از جبرئیل و میکائیل، که همراه پیامبر صلی الله علیه و آله است، به او خبر می‌دهد و رهبری‌اش می‌کند و همراه امامان پس از وی هم می‌باشد).

به‌خوبی معلوم است که مراد از روح در این آیه، قرآن کریم است چنان‌که در این آیه مراد قرآن است و لفظ «أَوْحَيْنَا» بر آن دلالت کرده و خداوند سبحان به سبب توقف حیات حقیقی بر هدایت بخشی او، نام روح بر او نهاده است.

گویا این ادعاها درباره وحی شدن به امام از نظر شیخ مفید شیعیان (متوفای سال ۴۱۳ هـ) غایب مانده و یا این‌که این روایات بعدها ساخته شده است؛ چراکه شیخ مفید را می‌بینیم که به وجود اتفاق و اجماع بر این مطلب که «هر کس گمان ببرد که بعد از پیامبر ما بر کسی وحی نازل می‌شده مرتکب خطای فاحش شده و کافر شده...» اعتراف نموده و یا این‌که این سخن را نیز از روی تقیه بیان نموده است.

از اینجاست که می‌گوییم شیعه معتقد است که به امام الهام شده و صدای ملائکه را شنیده و در خواب و بیدار، در منزل و مجلس او حاضر می‌شده و یا کسی بزرگ‌تر از جبرئیل به سراغ او آمده و به او خبر می‌داده و به او یاری می‌رسانده و بازهم کار به همین جا ختم نشده بلکه نزد ائمه، ارواح و اسباب دیگری همچون پنج روح وجود دارد که عبارت‌اند از: روح القدس، روح الإیمان، روح الحیاه، روح القوه و روح الشهوّه.

این مطلب را صاحب کافی در بابی با این عنوان آورده است: «بابی درباره ارواحی که در خدمت ائمه علیهم‌السلام می‌باشند» و در این باب شش روایت ذکر نموده درحالی‌که این مسئله نزد صاحب بحارالانوار به هفتاد و چهار روایت رسیده است.

[صاحب کافی] روایات خود را روی روح القدس متمرکز نموده و گفته: این روح بعد از وفات انبیای الهی به امامان منتقل می‌شود و آنان از آنچه در زیر زمین تا عرش آسمان اتفاق می‌افتد آگاه هستند؛ روح القدس نمی‌خوابد، غافل نمی‌شود، بازیگوشی، فخرفروشی نکرده و امام به واسطه روح القدس می‌تواند هر آنچه در نقاط مختلف زمین و زیر گنبد آسمان است را مشاهده کند.

بلکه ائمه می‌توانند - بر اساس زعم و گمان شیعه - هر شب جمعه به عرش خداوند رفته و در آنجا طواف کرده و هر معلوماتی که بخواهد اخذ کند.

ابوعبدالله [امام صادق علیه السلام] گفته است: (چون شب جمعه شود، پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام به عرش آیند و من هم با ایشان برآیم و جز این نباشد که با علم استفاده شده برگردم و اگر چنین نبود، آنچه نزد من هست نابود می‌شد.)

کلینی روایات دیگری را در بابی که برای همین منظور در نظر گرفته، بیان داشته و نام آن را چنین گذاشته است: «بابی درباره افزون شدن علم ائمه علیهم السلام در شب‌های جمعه» و در آن سه روایت ذکر نموده و صاحب بحار هم در بابی که برای همین موضوع در نظر گرفته سی و هفت روایت با این عنوان بیان نموده است: «بابی در این که ارواح ائمه در شب‌های جمعه به آسمان عروج کرده و بر علم خود می‌افزایند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۵۹).

بلکه در بحار^۲ روایت بیان داشته مبنی بر این که خداوند سبحان با علی [علیه السلام] نجوا می‌کند و جبرئیل نیز برای او مطالبی را بیان می‌کند... چنان که هفده روایت از تحفه‌ها و هدایای خداوند متعال به [حضرت] علی [علیه السلام] را ذکر کرده است. مجلسی گفته است: «خداوند - البته به گمان شیعیان - ستونی را برای امامان قرار داده تا از آن، اعمال بندگان را دیده و از آن آگاه گردند» و در آن به شش روایت استشهاد نموده است. تمام این معلومات به واسطه وسایلی که نام آن را «علم حادث» گذارده‌اند برای امام ایجاد می‌گردد و تحقق آن موقوف به خواست ائمه است (مجلسی، ج ۷، ص ۱۸۴). چنان که روایات کافی بر این مطلب تأکید می‌کند و بابی را با عنوان: «بابی در این که ائمه هرگاه بخواهند بدانند می‌دانند» و در آن سه روایت ذکر کرده که بر این مطلب دلالت دارد که

«امام هر گاه بخواهد بداند به او آگاهی داده می‌شود» و در عبارتی دیگر این گونه آمده است: «هر گاه امام بخواهد چیزی را بداند خداوند به او آگاهی می‌دهد». (کلینی، ج ۱، ص ۲۶۲) پس در نتیجه وحی برای ائمه تنها به خواست خداوند نیست چنان که وضعیت درباره انبیاء الهی نیز چنین است که تابع خواست امام هستند!!» (قفاری، ۱۴۱۵، ج ۱، صص ۳۷۷-۳۸۲). منابع علم امام که در روایات از جمله کتاب کافی و بحار آمده است عبارت‌اند از: القاء علم به قلب، دریافت علم از طریق صحیفه، جفر، مصحف فاطمی و به واسطه روح، روح القدس، ملائکه در شب قدر، شب‌های جمعه (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۶، ۷۱؛ غلامی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۲).

۵. تبیین ادعای ناصر القفاری

تمام کلام قفاری در بردارنده یک شبهه است و آن این که ائمه علیهم‌السلام در علومشان شبیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مورد وحی قرار می‌گیرند. البته این شبهه در درون خود، حاوی چند شبهه جزئی دیگر نیز است که به گمان وی به‌عنوان شاهد سخن وی به حساب می‌آید و آن‌ها عبارت‌اند از موارد زیر:

۱. علوم ائمه از طریق وحی به آن‌ها الهام می‌گردد.
۲. شیعه بدین مقدار از اعطاء علم به امامان خود از طریق الهام و یا وحی بسنده نکرده؛ بلکه بدین سوی رفته که آن را از قبیل تابش و تجلی در قلوب بداند.
۳. این نیز پایان داستان نبوده و شیعه معتقد است نزد ائمه علیهم‌السلام ارواح و وسایل دیگری نیز موجود است که از جمله آن‌ها پنج روح می‌باشد که عبارت‌اند از: روح القدس، روح الایمان، روح الحیاه، روح القوه و روح الشهوہ.
۴. دیگر آن که ارواح ائمه علیهم‌السلام هر شب جمعه به آسمان و عرش الهی عروج کرده و در آنجا طواف نموده و هر آنچه از معلومات را که اراده کنند، اخذ کرده و به سوی زمین بازمی‌گردند و این موضوع برای قفاری در نهایت غرابت و استهجان است؛ چرا که با عقل و منطق وی قابل قبول نیست.
۵. عجیب بودن نوزده روایتی که صاحب بحار الانوار نقل نموده و در آن‌ها آمده است که

خداوند سبحان با امیرالمؤمنین علیه السلام سخن گفته؛ چراکه سخن گفتن خداوند با شخصی چون امیرالمؤمنین علیه السلام نزد قفاری قابل قبول نبوده و به نظر وی این موضوع از ساخته‌های شیعه است.

۶. روایات شیعه بر این موضوع صراحت دارد که جبرئیل وحی را به امیرالمؤمنین علیه السلام املاء می‌کرده است.

۷. خداوند سبحان به امیرالمؤمنین علیه السلام تحفه‌هایی عنایت فرموده و چنین چیزی از منظر قفاری دروغ و افتراپی است که از سوی شیعه طرح گردیده است؛ چراکه به گمان وی چنین امری معقول به نظر نمی‌رسد.

۸. شیعه معتقد است که برای امام ستونی به‌سوی آسمان وجود دارد که قادر است از آن، نسبت به اعمال بندگان مطلع گردد و این مطلب نیز با عقل قفاری سازگاری ندارد.

۹. در اعتقادات شیعه چنین آمده است که هرگاه امام معصوم اراده دانستن مطلبی را بنماید خداوند او را نسبت به آن مطلب آگاه می‌سازد؛ و این هم نمی‌تواند صحیح باشد چراکه این موضوع با عقل قفاری به دلیل عدم شناخت مقام اهل‌بیت نزد وی موافقت ندارد. در این مجال تمام این شبهات را مورد مناقشه قرار داده و در ادامه پاسخ آن‌ها را نیز بیان خواهیم نمود.

۶. بیان شبهه

قفاری می‌گوید: «بعد از آن که بیان نمودیم سنت، نزد شیعه فقط سنت رسول خدا صلی‌الله علیه و آله به حساب نمی‌آید؛ بلکه برای آنان سنت دوازده امام خویش ملاک است و گفتار آنان را نیز جزء سنت نبوی و همچون سخن خدا و رسول می‌دانند؛ در این صورت ثابت نموده‌ایم که به اعتقاد شیعه، علوم امامان دوازده‌گانه از دو راه برایشان پدید می‌آید:

اول: از راه الهام و وحی که آن را «علم حادث» می‌نامند.

دوم: علمی که آن را از رسول خدا صلی‌الله علیه و آله به ارث برده و آن را «علم مستودع» می‌نامند.

شیعه تمام این دو نوع علم را در زمره سنت نبوی انگاشته و در کتاب‌های خود ادله و

شواهد فراوانی در جهت توضیح و روشن نمودن معنای آن و چگونگی شکل‌گیری این وحی و الهام بیان داشته‌اند.

این شبهه روی یک نکته اساسی تمرکز نموده و آن این‌که قفاری سعی نموده تا با دستیابی به بسیاری از ادله و شواهدی از کتاب‌های شیعه این موضوع را به اثبات برساند که به اعتقاد شیعه پس از رحلت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وآلهم‌وسلم منقطع نگردیده؛ بلکه همچنان استمرار داشته و به امامان دوازده‌گانه شیعه نازل می‌گردیده است و از این رو علوم و شریعتی که در دسترس شیعیان امروز است سوای از آن چیزی است که نزد دیگر مسلمانان جهان است. (قزوینی، ۱۳۸۹، ص ۹۱).

۷. پاسخ به شبهات قفاری

امامت منصبی الهی و در امتداد رسالت محمدی است. بسیاری از اشکالات و شبهاتی که از سوی قفاری مطرح گردیده ناشی از جهل و نادانی وی به ساختار فکری و مجموعه منظم اعتقادی مذهب شیعه دوازده‌امامی است؛ از این رو وی نسبت به بسیاری از معارف شیعه متعجب و وحشت‌زده بوده؛ بلکه در بسیاری از موارد بر اساس جهل و نادانی خود به پایه و اساس اعتقادی معارف شیعه، کار را به تمسخر و استهزاء کشانده و به‌دوراز فضا و محیطی که این معلومات و معارف در آن بیان شده، نتایج جداگانه‌ای برداشت نموده و همین رویه از سوی وی در جاهای مختلفی از کتاب وی تکرار شده و به همین جهت است که او در بسیاری از موارد، نسبت به عقاید شیعه به وحشت و تعجب افتاده و این موضوع که سنگ بنای اساسی در شناخت علوم و معارف ائمه‌علیهم‌السلام به حساب می‌آید اما قفاری به دلیل فقدان آن همواره از خارج این چارچوب نگریسته و قضاوت نموده است.

شیعه در مبحث امامت بر اساس ادله عقلی و نقلی، آن را منصبی الهی و امتداد طبیعی نبوت و رسالت خاتم و تنها راه حفظ شریعت و تحقق مفاهیم آن در هر عصر و زمان می‌داند؛ چراکه معتقدیم نبوت، کلیات شریعت را به شکلی اساسی و عمومی بیان داشته اما بسیاری از جزئیات آن باقی مانده که باید در خارج تحقق یافته و به منصفه ظهور رسد و برای این منظور باید شخصی وجود داشته باشد که بتواند احکام واقعی شرع مقدس را از همان

کلیات استخراج کرده و بیان نماید و این موضوع مطلبی نیست که موجب شگفتی و تعجب باشد. این موضوع برگرفته از چند سبب است که عبارت‌اند از: زمان رسالت طولانی‌تر از عمر شریف رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌بوده است؛ اما باید گفت: نبود فرصت زمان کافی برای بیان تمام جزئیات و احکام فرعی، نبود زمینه مناسب و یا انگیزه مناسب برای بیان و یا نبود مصلحت برای بیان احکام بخشی از احکام شریعت باقی ماند. مهم‌تر این که در هر عصر و زمانی حوادث و اتفاقات جدیدی به وقوع می‌پیوندد که نیاز به شخصیتی دارد که توانایی بیان احکام شرعی متناسب به آن را داشته باشد. (حسینی، عباسی؛ ۱۳۹۵، ص ۷۲).

از اینجاست که امامت در مذهب شیعه از مسئولیت و اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و از این رو باید کسی آن را بر عهده بگیرد که به تمام احکام و معارف الهی شریعت، آگاه و مطلع بوده و در تطبیق آن با مصادیق خاص خود، راه خطا نرود. از این رو، برای آگاهی و تحکیم احکام الهی، علمی مافوق علم عادی و معمولی در افراد بشر باید وجود داشته باشد تا بتواند به مصدر احکام که خداوند سبحان است مراجعه کرده و با علم خویش دین را مورد حراست و پاسداری قرار داده و مردم را با علمی که خداوند به‌عنوان امانت به او سپرده مردم را با فتاوی خود هدایت نموده تا در این بین غرض الهی که هدایت امت به سوی خیر و کمال در هر عصر و زمانی است، تحقق یابد. (الحسینی الجلالی، ۱۴۱۴، ص ۴۱).

به این نتیجه می‌رسیم که امام نمی‌تواند از علمی عادی که از طریق درس، مدرسه، تعلیم و آموزش فراگرفته، برخوردار باشد؛ چرا که همان‌گونه که بیان نمودیم چنین علمی با حقیقت و اهمیت مقام امامت که منصب و مقامی الهی است و لازمه اساسی آن علمی خدادادی است، سازگار نیست. آنچه این معنا را تأیید می‌نماید مطلبی است که در داستان طالوت آمده و خداوند متعال او را به‌عنوان رهبر، سلطان و امام قوم خویش برانگیخت و خداوند سبحان برای ما بیان می‌سازد که او را با شاخصه علمی بر این مسئولیت گمارده تا بتواند این وظیفه خطیر را که بر دوش او گذارده به سر منزل مقصود برساند. (مصباح یزدی، ۱۳۹۳، ۴۰۹).

قرطبی در تفسیر آیه شریفه: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ

وَالْجِسْمِ» (بقره، ۲۴۷) (خدا او را بر شما برگزیده و او را در علم و جسم (قدرت)، وسعت بخشیده است) به همین معنا اشاره نموده و گفته است:

«إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ { أَى: اختارُهُ وَهُوَ الْحُجَّةُ الْقَاطِعَةُ، وَبَيْنَ لَهُمْ مَعَ ذَلِكَ تَعْلِيلُ اصْطِفَاءِ طَالُوتَ وَهُوَ بَسَطَتْهُ فِي الْعِلْمِ الَّذِي هُوَ مَلَائِكُ الْإِنْسَانِ، وَالْجِسْمُ الَّذِي هُوَ مُعَيَّنُهُ فِي الْحَرْبِ وَعَدْتُهُ عِنْدَ اللَّقَاءِ، فَتَضَمَّنَتْ بَيَانُ صِفَةِ الْإِمَامِ وَأَحْوَالِ الْإِمَامَةِ، وَأَنَّهَا مُسْتَحَقَّةٌ بِالْعِلْمِ وَالِدِينِ» (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ» یعنی: «خداوند او را اختیار نمود و او را به عنوان حجت قاطع و آشکار خود قرار داد و برای آن‌ها بیان نمود که این ویژگی علت برانگیختن طالوت بوده و به این وسیله او را در علم که یکی از ملاک‌های انسانیت و جسم که از عوامل کارآمد در جنگ‌ها و نبردهاست برتری بخشید و به این شکل ویژگی‌ها و صفات و حالات امام را که علم و دین از جمله شایستگی‌های لازم برای اوست را بیان می‌نماید» (قرطبی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۲۴۶).

شوکانی در این باره گفته است: «{اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} أَى: اختارُهُ، وَاخْتِيَارُ اللَّهِ هُوَ الْحُجَّةُ الْقَاطِعَةُ، ثُمَّ بَيْنَ لَهُمْ مَعَ ذَلِكَ وَجْهَ الْإِصْطِفَاءِ، بِأَنَّ اللَّهَ زَادَهُ بَسَطَةً فِي الْعِلْمِ الَّذِي هُوَ مَلَائِكُ الْإِنْسَانِ وَرَأْسُ الْفَضَائِلِ وَأَعْظَمُ وَجْهِ التَّرْجِيحِ» («اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ» یعنی: «خداوند سبحان او را اختیار نموده که این حجتی قاطع و آشکار از سوی اوست، سپس علت این انتخاب را بیان فرموده که عبارت است از علم خدا داده که ملاک انسانیت و سر سلسله فضائل و از مهم‌ترین وجوه ترجیح است» (شوکانی، ۱۴۲۰ ج ۱، ص ۲۶۴).

ثعالبی گفته است: «وَالْجَمْهُورُ عَلَى أَنَّ الْعِلْمَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ يَرَادُ بِهِ الْعَمُومُ فِي الْمَعَارِفِ لَا عِلْمَ الْحَرْبِ خَاصَّةً»؛ (جمهور علماء بر این اعتقادند که منظور از علم در این آیه شریفه تمام معارف است و نه تنها علوم جنگی) (ثعالبی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۴۹۰).

۸. علوم ائمه و وسائل تحقق آن

پس از آن که بلندای نظر شیعه و پیروان مذهب اهل بیت علیهم السلام در موضوع امامت مشخص گردید و بیان شد که این منصب بدون تأیید و توفیق الهی و علم خداداده امکان‌پذیر نمی‌باشد، از این رو باید برای امام راهی جهت دسترسی به علوم و معارفی که در

راستای انجام وظایف الهی خویش در پیش دارد وجود داشته باشد. از اینجاست که می‌گوییم این دستیابی به دو شیوه برای آن بزرگواران امکان‌پذیر است که در روایات اهل بیت علیهم‌السلام بیان گردیده است:

۱. این که امام، علم خویش را به صورت مستقیم و بدون واسطه از خداوند سبحان دریافت کند؛ که از آن به «علم حادث» یاد می‌شود.

۲. امام، علوم و معارف الهی خویش را از علومی که رسول خدا صلی الله علیه و آله برای او به ارث گذارده است، مورد استفاده و بهره‌برداری قرار می‌دهد که از آن به «علم مستودع» تعبیر می‌شود.

۸-۱. «علم حادث»

از مجموع روایاتی که از ناحیه اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام صادر گردیده، برداشت می‌شود که فیوضات علمی که از سوی خداوند سبحان به آن بزرگواران عنایت می‌گردیده همه یکسان نبوده و به اقتضای حکمت و اراده او به شکل‌های مختلف صورت می‌پذیرفته، اما باین وجود آن را می‌توان در دو نوع دسته‌بندی نمود:

نوع اول: علومی که به شکل الهام و تابش بر قلوب حاصل می‌گردد.

نوع دوم: علومی که از راه شنیدار و دریافت صوتی و از جانب فرشته و ملکی آسمانی صورت می‌پذیرد.

روایات متعددی از ائمه معصومین علیهم‌السلام به همراه شواهد و مؤیدات قرآنی و روایی دیگر وجود دارد که تأیید می‌کند هر یک از این دو نوع دریافت، امکان‌پذیر و جاری بوده و آن گونه که قفاری سعی می‌کند تا شیعه را در این نظریه تنها جلوه دهد نبوده، بلکه این موضوع از موارد اتفاقی میان مسلمانان در امکان و اتفاق بوده است.

از جمله دلایل و شواهدی که برای تأیید نوع اول از علم الهی وجود دارد، مطلبی است که در قضیه لقمان وارد شده است؛ وی به اتفاق علمای اسلام، بنده‌ای پرهیزگار و صالح بوده که به مقام نبوت نائل نگردیده، اما باین وجود، خداوند قلب او را با نور علم، حکمت و معرفت خویش، نورانی ساخت تا جایی که چشمه‌های حکمت از قلبش بر

زبان‌ش جاری گردید.

خداوند متعال درباره لقمان فرموده است:

«وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ» (لقمان: ۱۲) (ما به لقمان حکمت دادیم).

مجاهد در تفسیر خود بر این آیه شریفه آورده است:

«{وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ} یعنی: الفقه والعقل والإصابة فی القول فی غیر نبوة»

(مجاهد، ج ۲، ص ۵۰۴).

«ما به لقمان حکمت دادیم» یعنی: به او فقه، عقل و گفتار صحیح عنایت نمودیم،

درحالی که او به مقام نبوت نیز نرسیده بود.

طبری از قتاده در این باره گفته است: «{وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ} «أى الفقه فى

الإسلام، قال قتادة: ولم يكن نبياً، ولم يوح إليه» (طبری، ۱۴۰۵، ج ۲۱، ص ۸۱).

«ما به لقمان حکمت دادیم» یعنی ما به او قدرت تفقه در اسلام دادیم. قتاده گفته

است: این در حالی است که لقمان به مقام نبوت نائل نگردیده و وحی نیز بر او نازل

نمی شده است.

پس، از این بخشش و عنایت الهی، می توان به الهام و یا تابش در قلوب یاد نمود.

راغب اصفهانی گفته است: «الإلهام إلقاء الشيء فى الروح ويختص ذلك بما كان من

جهة الله تعالى ووجهه الملائكة الأعلی» (راغب اصفهانی، ص ۴۵۵) (الهام عبارت است از القاء

چیزی در قلب، در صورتی که از سوی خداوند متعال و از عالم بالا صورت گرفته باشد).

پس با این تعریف باید گفت: الهام نوعی از انواع وحی است.

قرطبی گفته است: «والوحى فى كلام العرب معناه الإلهام» (قرطبی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص

۳۶۳). (وحی در کلام عرب به معنای الهام است).

و اما آنچه برای مادر حضرت موسی علیه السلام پیش آمد را نیز می توان داخل در

همین نوع از علم دانست؛ چرا که خداوند مطالبی را به قلب او داخل نمود و آنچه را که

لازم بود او عمل کند را به او وحی فرمود. از این رو خداوند درباره او فرموده است:

«وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ» (قصص: ۷). (ما به مادر موسی وحی نمودیم). و در تفسیر طبری

آمده است: «وكان قتادة يقول، فى معنى ذلك وأوحينا إلى أم موسى: قذفنا فى قلبها». (قتاده

درباره معنای این آیه می‌گفت: «وَأَوْحِينَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ» یعنی به قلب او وارد نمودیم. (طبری، ۱۴۰۵، ج ۲۰، ص ۳۷). بغوی گفته است: «وَأَوْحِينَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ وَهُوَ وَحْيُ الْإِهَامِ لَا وَحْيُ نَبْوَةٍ» (بغوی، ج ۳، ص ۴۳۶). «وَأَوْحِينَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ» همان وحی الهام است نه وحی نبوت. و نیز خداوند فرموده است:

«وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَىٰ الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا» (مائده: ۱۱۱) (و (به یاد آور) زمانی را که به حواریون وحی فرستادم که: «ایمان بیاورید!») قرطبی گفته است: «أَيُّ أَلْهَمْتَهُمْ وَقَذَفْتُ فِي قُلُوبِهِمْ»؛ (یعنی به حواریون الهام و در قلوب آن‌ها این چنین القا نمودم). (قرطبی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص ۳۶۳). بلکه باید بگوییم: زمانی که هر بنده مؤمنی قلب خویش را با ایمان، تقوا، اطاعت و بندگی خداوند سبحان آباد نماید، خداوند نیز معرفت و درست‌کرداری و نفوذ بصیرت را در وجود و قلب او الهام می‌نماید؛ تا چه رسد به این که او از امامان و اهل بیت رسالت و نبوت که همسنگ و عدل قرآن هستند، باشند! ابن تیمیه گفته است: «وفى الحديث الصحيح: (لا يزال عبدى يتقرب إلى بالنوافل حتى أحبه، فإذا أحببته كنت سمعه الذى يسمع به، وبصره الذى يبصر به، ويده التى يبطش بها، ورجله التى يمشى بها)، ومن كان توفيق الله له كذلك فكيف لا يكون ذا بصيرة نافذة ونفس فعالة؟» (در حدیث صحیح این‌گونه آمده است: «بنده من همواره با انجام مستحبات، خود را به من نزدیک می‌سازد تا آن‌جا که من به او عشق می‌ورزم و آن‌گاه که به او عشق ورزیدم گوش او می‌شوم تا با آن بشنود، چشم او می‌شوم تا با آن ببیند، دست او می‌شوم تا با آن سلطه و قدرت یابد، پای او می‌شوم تا با آن راه رود.» و کسی که چنین توفیقی از سوی خداوند کسب کند چگونه دارای چشم بصیرت و قدرتی ویژه نگردد؟) تا آن‌جا که می‌گوید: «فإذا كانت الفطرة مستقيمة على الحقيقة منورة بنور القرآن؛ تجلت لها الأشياء على ما هي عليه فى تلك المزاي، وانتفت عنها ظلمات الجهالات، فرأت الأمور عياناً»؛ (اگر انسان از فطرتی سلیم و منطبق با حقیقت و منور به نور قرآن برخوردار باشد، حقیقت تمام موجودات به همان شکل واقعی، برایش آشکار گردیده و تاریکی جهل از پیش رویش رخت بر بسته و حقایق را آن‌گونه که هست خواهد دید)؛ (ابن تیمیه، ج ۲۰، صص ۴۳-۴۴)؛ و نیز گفته است: «القلب المعمور بالتقوى إذا رجع بمجرد رأيه فهو ترجيح شرعى - قال: - فمتى ما وقع عنده وحصل فى قلبه

ما بطن معه إن هذا الأمر أو هذا الكلام أَرْضَى الله ورسوله، كان هذا ترجيحاً به دليل شرعی، والذین أنکروا کون الإلهام لیس طریقاً إلى الحقائق مطلقاً أخطأوا، فإذا اجتهد العبد فی طاعة الله وتقواه کان ترجیحه لما رجح أقوى من أدلة كثيرة ضعيفة. فالهائم مثل هذا دليل فی حقه، وهو أقوى من كثير من الأیسه الضعيفة والموهومة، والظواهر والاستصحابات الكثيرة؛ (هرگاه قلب آباد گشته به وسیله تقوا، امری را تشخیص داد، تشخیص او به عنوان حجت شرعی به حساب می آید - او گفته است: - زمانی که امری برای چنین کسی به وقوع پیوسته و در قلب او جای گیرد این امر و یا این سخن مورد رضایت بیشتری برای خدا و رسول او بوده و به دلیل حجیت شرعی اش برای او ترجیح خواهد داشت و کسانی که معتقدند الهام به هیچ وجه نمی تواند راهی به سوی حقایق باشد به اشتباه رفته اند؛ پس هرگاه بنده ای در راه اطاعت و بندگی خداوند تلاش نماید و سپس امری را ترجیح دهد، ترجیح او از بسیاری از دلایل ضعیف دیگر، قوی تر است. پس الهامی که این چنین باشد برای او دلیل شرعی می باشد و از این رو باید گفت: الهام از بسیاری از قیاس های ضعیف و موهوم، ظواهر و بسیاری از استصحاب ها، قوی تر است.) (ابن تیمیه، ج ۲۰، ص ۴۲)؛ و بدین ترتیب روشن شد که اعتقاد شیعه به نوعی از علوم الهی که از آن ها به الهام یاد می شود امر شگفت و غریبی نیست.

۲-۸. الهام شنیداری به وسیله فرشته

همان گونه که در بحث قبل (علم حادث) گذشت، ثابت شد که جای غرابت و شگفتی وجود نداشت؛ در نوع دوم از علم نیز که علمی از سوی فرشته و یا ملکی از جانب خداوند برای امام به ارمغان آورده می شود نیز جای شگفت و تعجب وجود ندارد. واضح ترین نمونه های عملی در این نوع از علم را می توان حالتی دانست که به واسطه سخن گفتن ملائکه برای بسیاری از افراد که حتی به مقام نبوت نیز نائل نگردیده اند دانست. این امر برای بسیاری از مسلمانان و غیر مسلمانان اتفاق افتاده تا چه رسد به ائمه، اولیاء و بندگان صالح؛ شواهد فراوانی هم برای تأیید این موضوع وجود دارد که برخی از آن را به عنوان نمونه بیان می کنیم. واضح ترین نمونه ای که می توان از آن یاد کرد:

امری است که برای حضرت مریم سلام الله علیها اتفاق افتاد؛ خداوند عزّ وجلّ در این باره می‌فرماید: «وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ» (آل عمران: ۴۲) ابن کثیر در این باره می‌گوید: «هذا اخبار من الله تعالى بما خاطبت به الملائكة مریم عن امر الله لهم بذلك»؛ این خبری از ناحیه حق تعالی به سوی آنچه به حضرت مریم خطاب شده است (ابن کثیر، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۷۰). بیضاوی نیز در این باره می‌گوید: فرشتگان از روی کرامت به صورت شفاهی با حضرت مریم سخن می‌گفتند (بیضاوی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۸). بخاری با سند و طریق خود از ابوهریره از رسول خدا (ص) روایت کرده است در امت‌های قبل از شما افرادی بودند که فرشتگان با آن‌ها سخن می‌گفتند... (بخاری، ۱۴۰۱، ج ۴، ص ۲۰۰). (قرطبی درباره این جمله بخاری «قد کان فیما مضی قبلکم من الأمم» که از وجود افرادی خبر داده که در قوم بنی اسرائیل بوده و ملائک با آن‌ها سخن می‌گفته‌اند، گفته است: «محدثون» به فتح دال، اسم مفعول، جمع محدث یعنی کسی که به او الهام می‌شده و یا شخصی که «صادق الظن» [کسی که ظن و گمان‌های او درست از آب در می‌آید] بوده و او کسی است که مسائلی به شکل الهام به وی منتقل می‌شده، یا از عالم بالا برای او مکاشفاتی صورت می‌گرفته، یا بدون آن که پیامبر باشد ملائکه با او سخن گفته، یا بدون آن که خود بخواهد گفتار صحیح بر زبان او جاری شده و یا هر گاه رأی و نظر و یا گمانی برده به هدف اصابت می‌کند، گویی که فرشته‌ای، او را با خبر ساخته و یا از عالم ملکوت مطالبی به قلب او منعکس شده و به همان شکل روی داده است و این کرامتی است که خداوند به هر یک از بندگان شایسته خود که اراده کند عنایت می‌کند؛ مقام و منزلت بالایی که به اولیاء اختصاص دارد. (قرطبی، ج ۶، ص ۳۶۳). شاطبی در کتاب الموافقات گفته است: «عمل الصحابة (رضی الله عنهم) بمثل ذلك من الفراسة والكشف والإلهام والوحي النومي» «از جمله آن موارد، عمل صحابه است که در آن مواردی از پیش‌گویی، کشف حقایق، الهام و وحی‌هایی که از نوع وحی در خواب است، مشاهده شده» (شاطبی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۲۶۶)؛ و نیز شواهد دیگری همچون سخن گفتن ملک آسمانی با سه تن از بنی اسرائیل که اشخاصی مبتلا به

بیماری پیسی، نایبایی و کچلی بودند (بخاری، ۱۴۰۱، ج ۴، ص ۱۴۶). از این رو آلوسی گفته است: «والأخبار طافحة برؤية الصحابة للملك وسماعهم كلامه، وكفى دليلاً لما نحن فيه قوله سبحانه: {إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ} (فصلت: ۳۰). فَإِنَّ فِيهَا نَزُولَ الْمَلِكِ عَلَى غَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ فِي الدُّنْيَا وَتَكْلِيمَهُ إِيَّاهُ وَلَمْ يَقُلْ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ: إِنَّ ذَلِكَ يَسْتَدْعِي النَّبُوَّةَ» (روایات فراوانی وارد شده که برخی از صحابه ملائک را می‌دیده و سخن آن‌ها را می‌شنیده‌اند و بهترین دلیل برای تأیید آن، آیه شریفه ذیل است: «به یقین کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداوند یگانه است!» سپس استقامت کردند، فرشتگان بر آنان نازل می‌شوند که: نترسید و غمگین مباشید و بشارت باد بر شما به آن بهشتی که به شما وعده داده شده است!» که در این آیه از نزول ملائک بر غیر انبیا در دنیا و سخن گفتن با آنان خبر داده و هیچ کس ادعا نکرده که لازمه این سخن نبوت است) (آلوسی، ج ۲۲، ص ۴۰). همو در جای دیگری گفته است: «وذكرُوا أَنَّ الْوَحْيَ إِذَا لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ غَيْرَ مَخْصُوصٍ بِهِمْ، بَلْ يَكُونُ لِلْأَوْلِيَاءِ أَيْضاً {الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا} وقد روى عن بعض أئمة أهل البيت أَنَّ الْمَلَائِكَةَ تَزَاحِمُهُمْ فِي مَجَالِسِهِمْ» (گفته‌اند: هرگاه وحی، از نوع وحی تبلیغ نباشد، اختصاص به انبیا نداشته، بلکه در آن صورت شامل اولیا نیز می‌شود چنان که در این آیه قرآن نیز فرموده است: «به یقین کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداوند یگانه است!» سپس استقامت کردند، فرشتگان بر آنان نازل می‌شوند که: نترسید و غمگین مباشید.» و از برخی از امامان اهل بیت روایت شده است که ملائک به مجالس آن‌ها آمد و شد داشته‌اند.)، (آلوسی، ج ۱۴، ص ۱۵۹). اکنون، نمی‌دانیم بعد از شواهد فراوانی که بیان شد، آیا باز هم برای قفاری جایی برای توجیه، انکار و اظهار تعجب، نسبت به آنچه که درباره اهل بیت علیهم السلام روایت شده و در آن، از سخن گفتن ملائک با آنان سخن به میان آمده باقی می‌ماند؟ خصوصاً این که تمام مطالبی که بیان شد میان مسلمانان به حد شهرت رسیده است؛ اما نکته دیگر این است که قفاری، مطالب خود را صرفاً به خاطر شگفت و عجیب بودن آن انکار ننموده است بلکه در

ادامه، اتهام دیگری نیز در قالب شبهه جدید دیگر وارد می‌کند. همچنان که گذشت قفاری، علم امام نزد شیعه را دو دسته کرد: «علم حادث» که از راه الهام و امثال آن محقق می‌گردد و «علم مستودع» که آن را از رسول خدا صلی الله علیه و آله به ارث برده‌اند. سپس در همان صفحه از کتاب خود گفته است: (حقیقت این علم [علم حادث که از طریق الهام حاصل می‌گردد] چنان که صاحب کتاب کافی در روایت خود از ائمه آورده، عبارت است از: الهام بر قلوب و در جای دیگر آن را، تابش بر قلوب دانسته و تصریح نموده که این علم، الهام می‌باشد. آن جا که می‌گوید: «و اما تابش بر قلوب، همان الهام می‌باشد، یعنی: علم در قلب امام نفوذ کرده و سخنی که در آن هیچ احتمال خطا و اشتباهی نمی‌رود به او الهام می‌گردد؛ چرا که او امام معصوم است.») باید بگوییم: بعد از بیان حقیقت و چگونگی این علم و اهداف آن، دیگر جایی برای شگفتی و تعجب قفاری باقی نمی‌ماند. قفاری گفته است: «و هو یسمع الصوت ولا یری المَلک كما جاء فی الروایات الأربع فی باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث من أصول الکافی» (طبق روایات چهارگانه‌ای که در اصول کافی برای بیان فرق‌هایی که میان پیامبر، امام معصوم و محدث وجود دارد، آمده: امام معصوم صدای ملک را شنیده اما او را نمی‌بیند) (قفاری، ج ۱، ص ۳۷۸). سپس در جای دیگر گفته است: «ثم بعد أبواب عدة یعود صاحب الکافی ینقض ما قرره فی الروایات السابقة، ویثبت تحقیق رؤیة الإمام للملک فی روایات أربع». (سپس چند باب بعد، صاحب کتاب کافی مطالبی را که در روایات گذشته بیان شده را نقض نموده و در چهار روایت دیگر برای امام ثابت می‌کند که او می‌تواند ملک را با چشم خود ببیند)؛ (همو، ج ۱، ص ۳۷۹). پس از بیان این مطلب، قفاری بحث وجود تناقض بین روایات شیعه را مطرح کرده و این دو دسته از روایات را به‌عنوان شاهی در تأیید ادعای خود آورده است. عادت قفاری بر این است که تمام روایاتی را که در کتاب‌های ما آمده است را روایاتی صحیح و معتبر بداند و این ذهنیت بر اساس تفکری است که برای او از روایات کتاب صحاح از جمله صحیح بخاری و مسلم به وجود آمده که معتقدند تمام روایات موجود در این دو کتاب صحیح می‌باشد. عادت می‌باشد که اگر تعدی در آن نباشد بدون شک باید گفت: از روی

خطای در روش و اسلوب ایجاد گردیده است.

علاوه بر این که محقق منصف و آزاداندیش، هیچ تناقض و منافاتی در این موضوع مشاهده نمی‌کند؛ چرا که چندین راه جمع عرفی میان این دودسته از روایات وجود دارد که از جمله آن‌ها این موارد است:

اول: آن دسته از روایاتی که می‌گویند امام علیه‌السلام صدای ملائک را می‌شنود اما او را نمی‌بیند درصدد بیان فرق میان پیامبر و امام است. بدین معنا که این دسته از روایات درصدد بیان مقام نبوت است که باید احکام را به‌طور مستقیم از خداوند دریافت نمایند؛ از این رو پیامبر، ملک را دیده و صدای او را نیز می‌شنود؛ درحالی که امام علیه‌السلام احکام را به‌طور مستقیم از خداوند دریافت نمی‌کند، بلکه در مقام تحکیم احکام، تطبیق آن، کیفیت تشخیص علت‌های آن و کیفیت اداره شؤون امت اسلام و امثال آن در جامعه اسلامی است که نیاز به دیدن ملک نمی‌باشد؛ بلکه شنیدن صدای او نیز کفایت می‌کند. از این رو برای انجام چنین وظیفه‌ای که وظیفه اصلی امام معصوم است دیدن ملک چندان ضرورتی ندارد؛ گرچه این نمی‌تواند مانعی برای دیدن ملک از سوی امام معصوم علیه‌السلام باشد.

دوم: ممکن است آن دسته از روایات که درصدد نفی رؤیت و دیدار ملک از سوی امام علیه‌السلام است درصدد بیان این موضوع باشد که امام، حقیقت ملک را نمی‌تواند ببیند اما جسم مثالی او را می‌تواند ببیند؛ درحالی که پیامبر حقیقت و مثال ملک را می‌تواند ببیند. چرا که مقام امامت نیازی به دیدن حقیقت ملک ندارد.

سوم: روایاتی که می‌گویند پیامبر، ملک را می‌بیند به نحو غالب سخن می‌گویند - یعنی غالباً این گونه است که پیامبر ملک را دیده و صدای او را نیز می‌شنود - درحالی که امام غالباً صورت ملک را نمی‌بیند و فقط صدای او را می‌شنود. البته این مانع نمی‌شود که در برخی موارد، صورت او را نیز ببیند (قزوینی، ۱۳۸۹، ۷۹).

نتیجه‌گیری

۱. از آنچه در این مقال گذشت به دست آمد؛ قفاری مدعی است که علم غیب امامان

برخاسته از غلو پیروان مکتب تشیع و تنقیص علم الهی ناشی از اعتقاد شیعه به مفاهیمی همچون بداء، رجعت و... است. از این رو، در این پژوهش در مقام نقد پاسخ دادیم ادعای قفاری توهمی بیش نبوده و مستندات را که درباره هم‌رتبگی ادعا دارد ناشی از جهل به مبانی مکتب برحق تشیع و حتی مبانی اهل سنت بوده است و با بررسی مستندات فقه الحدیثی و نقد و پاسخ او، ضعف و بطلان بیان او از جانب روایات شیعه، روایات اهل سنت و دیدگاه اندیشمندان سنی مذهب ثابت شد.

۲. همچنین بیان شد، به دلیل رسالت طولانی‌تر از عمر شریف رسول خدا، نبود زمان کافی و زمینه مناسب، نبود انگیزه و یا مصلحت برای بیان تمام احکام، وقوع حوادث و اتفاقات جدید هر عصر، لزوم علم الهی امام ثابت می‌گردد و در نهایت روشن شد که در بحث علم غیب امامان دو نظریه از جانب متکلمین و مفسرین مطرح شده و بنابر هر دیدگاه سنخ علم امام با علم ذاتی الهی متفاوت بوده و علم امام تنها بر اساس اذن الهی انجام می‌پذیرد و از لحاظ کیفیت و کمیت با محدودیت مواجهه است.

۳. البته تخصیص علم غیب به خداوند مانع از آن نمی‌شود که برخی اشخاص، به تعلیم الهی و بر اساس شایستگی‌های نفسانی که از خود ابراز می‌دارند، به اسرار و علوم و امور غیبی آگاهی یابند و نادیدنی‌ها را دیده و ناشنیدنی‌ها را بشنوند. این موهبتی است که خداوند به افراد برگزیده؛ مانند پیامبران و اولیا و امامان معصوم علیهم‌السلام عنایت می‌نماید؛ بنابراین می‌بینیم که انبیا خبر از وحی می‌دهند که خود امری غیبی است، یا از امور غیبی خبر می‌دهند، یا حوادث آینده را پیش‌گویی می‌نمایند و دقیقاً مطابق همان گفته‌ها، حوادثی رخ می‌دهد.

۴. بنابراین، بر اساس روایات، چه علم را به صورت (علم حادث و چه علم مستودع) بگیریم (وجود علم غیب) فرض بعیدی برای هر انسان عادی نیست چه رسد به اینکه آن انسان دارای مقام عصمت و برگزیدگی از جانب الهی باشد.

۵. از نگاه امامیه و روایات صحیح اهل سنت، مقام امامت، امری الهی است و انتخاب امام به وسیله خداوند صورت می‌پذیرد و توسط پیامبر یا امام قبلی معرفی می‌شود و

هدف از وجود امام هدایت بشر به سوی کمال است. در نتیجه، هر صفتی را که پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) دارد، ائمه (علیهم السّلام) نیز دارا هستند. عصمت و علم غیب از جمله بارزترین این ویژگی‌هاست؛ که بنابر باور شیعیان، از ویژگی‌های ائمه طاهرین (علیهم السّلام) بهره‌مندی آن شخصیت‌های نورانی و عظیم‌القدر، به اذن خداوند متعال، علم غیب و آگاهی به امور غیبی است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Hossein Rezaei
Seyyed Mohammad
Hosseini Qazvini

<https://orcid.org/0009-0008-5163-2020>

منابع

قرآن کریم

- آلوسی، سید محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ ق). روح المعانی. دارالکتب العلمیه.
- ابن اثیر، مجدالدین بن محمد. (۱۳۶۴ ش). الکامل فی التاریخ. قم: موسسه اسماعیلیان.
- ابن فارس، ابی الحسن بن احمد. (۱۳۸۷ ش). معجم مقاییس اللغه. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ابن تیمیه، احمد بن عبد الحلیم بن تیمیه. (۱۳۲۲ ش). منهاج السنه النبویه (چاپ اول). مصر: دارالفکر.
- ابن تیمیه، احمد بن عبد الحلیم بن تیمیه. (۱۳۴۳ ش). السیاسه الشرعیه (چاپ اول). مصر: دار الفکر.
- ابن تیمیه، احمد بن عبد الحلیم بن تیمیه الحرانی، ابو العباس. (۱۳۸۶ ش). النبوات. دار النشر: المطبعه السلفیه - القاهره.
- ابن خلدون، عبد الرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمی. (۱۹۸۴ م). مقدمه. دار النشر: دار القلم - بیروت.
- ابن عساکر، ابوالقاسم علی بن حسن شافعی. (۱۴۱۵ ق). تبیین کذب المفتری. بیروت: دارالفکر.
- ابن کثیر الدمشقی، ابوالفداء. (۱۴۱۲ ق). تفسیر القرآن العظیم. الناشر: دارالمعرفه - بیروت.
- ابیعبدالله، احمد بن حنبل. مسند (تحقیق: محمد صدقی). دار الفکر، بیجا.
- ابی حفص النسفی، عمر بن محمد. (۱۴۰۸ ق). العقائد النسفیة. مکتبه المثنی، بغداد.
- بخاری، محمد بن عیسی. (۱۴۰۱ ق). صحیح بخاری (جلد سوم). بیروت: دار الفکر.
- بغوی، حسین بن مسعود. (۱۴۲۰ ق). معالم التنزیل. دارالاحیاء التراث العربی، بیروت.
- بیضاوی، ناصرالدین. (۱۴۱۷ ق). انوار التنزیل و اسرار التاویل. الناشر: دارالفکر، بیروت.
- ثعالبی، ابومنصور عبدالملک. (۱۴۰۸ ق). تفسیر الثعالبی. الناشر: دارالاحیاء التراث العربی.
- حسینی الجلالی، سید محمد رضا. (۱۴۱۴ ق). «علم الائمة بالغیب و...» مجله تراثنا، شماره ۳۷.
- حسینی، سید محمد حسین؛ عباسی، حبیب. (۱۳۹۵ ش). امامت و ولایت روح دیانت. نشر: موسسه تحقیقاتی حضرت ولی عصر.

راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن. (۱۴۱۲ ق.). (محقق: حسین بن محمد، داوودی، صفوان عدنان). چاپ اول. دار القلم، بیروت.

شاطبی، ابراهیم بن موسی. (۱۴۱۷ ق.). *الموافقات*. دار ابن عفان.

شوکانی، محمد بن علی بن محمد. (۱۴۲۰ ق.). *فتح القدير*. الناشر: عالم الکتب.

غلامی، اصغر. (۱۳۸۷ ش.). «نمایه احادیث علم امام در کتاب الکافی»، سال ۵، شماره ۱۸.

قرطبی، محمد بن احمد بن ابوبکر. (۱۴۰۹ ق.). *تفسیر القرطبی*. دار الاحیاء التراث، لبنان.

قزوینی، سید محمد حسینی. (۱۳۸۹ ق.). *تقدصول مذهب الشیعه*. دار التوحید، قم.

قفاری، ناصر بن عبدالله. (۱۴۱۵ ق.). *اصول مذهب الشیعه*. بی جا: چاپ دوم.

طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۹۰ ش.). *المیزان فی تفسیر القرآن*. موسسه: الاعلمی للمطبوعات.

طبری، محمد بن جریر بن یزید بن خالد. (۱۴۰۵ ق.). *جامع البیان عن تأویل آی القرآن*. دار النشر: دار الفكر - بیروت.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳ ش.). *کافی*. تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ پنجم.

مجاهد، مجاهد بن جبر. (۱۴۱۰ ق.). *مصر، دارالفکر الاسلامی الحدیثه*.

مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ ق.). *بحار الأنوار*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۳ ش.). *راه و راهنما شناسی*. نشر: موسسه امام خمینی ره.

References

Qur'an al-Karim

Here are the references formatted according to APA style with the correct placement of dates and italics:

- Ālūsī, S. M. ibn 'A. (1994). *Rūh al-Ma'ānī*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Aḥmad ibn Ḥanbal, A. 'A. (n.d.). *Musnad* (M. Ṣidqī, Ed.). Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Abū Ḥafṣ al-Nasafī, 'U. ibn M. (1988). *Al-'Aqā'id al-Nasafīyyah*. Baghdad: Maktabat al-Muthannā. [In Arabic]
- Bukhārī, M. ibn 'Īsā. (1981). *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī* (Vol. 3). Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Baghawī, Ḥ. ibn M. (1999). *Ma'ālim al-Tanzīl*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]

- Bayzāwī, N. al-Dīn. (1996). *Anwār al-Tanzīl wa Asrār al-Ta'wīl*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Ghulāmī, A. (2008). Namāyah Ahādīth 'Ilm-i Imām dar Kitāb al-Kāfi. Vol. 5, No. 18. [In Arabic]
- Husaynī al-Jalālī, S. M. R. (1993). 'Ilm al-A'immah bi al-Ghayb wa ... *Turāthunā*, No. 37. [In Arabic]
- Husaynī, S. M. H.; & 'Abbāsī, H. (2016). *Imāmat wa Wilāyat Rūḥ-i Dīnāt*. Institute of Research of Hazrat Wali-'Aṣr. [In Persian]
- Ibn al-Athīr, M. al-D. ibn M. (1985). *Al-Kāmil fī al-Tārīkh*. Qom: Mu'assasah Ismā'īliyyān. [In Persian]
- Ibn Fāris, A. ibn A. (2008). *Mu'jam Maqāyīs al-Lughah*. Qom: Hawzah wa Dānishgāh Research Institute. [In Persian]
- Ibn Taymiyyah, A. ibn 'A. ibn T. (1943). *Minhāj al-Sunnah al-Nabawiyyah* (1st ed.). Cairo: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Taymiyyah, A. ibn 'A. ibn T. (1964). *Al-Siyāsah al-Shar'iyyah* (1st ed.). Cairo: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Taymiyyah, A. ibn 'A. ibn T. al-Ḥarrānī, A. ibn al-'Abbās. (1967). *Al-Nubuwwāt*. Al-Maṭba'ah al-Salafiyyah, al-Qāhirah. [In Arabic]
- Ibn Khaldūn, 'A. ibn M. al-Ḥ. (1984). *Muqaddimah*. Beirut: Dār al-Qalam. [In Arabic]
- Ibn 'Asākir, A. Q. 'A. ibn Ḥ. al-Shāfe'ī. (1994). *Tabyīn Kazb al-Muftarī*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Kathīr al-Dimashqī, A. al-F. (1991). *Tafsīr al-Qur'ān al-'Aẓīm*. Beirut: Dār al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Kulaynī, M. ibn Y. (1984). *Al-Kāfī* (5th ed.). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Persian]
- Mujāhid ibn Jabr. (1989). *Cairo: Dār al-Fikr al-Islāmī al-Ḥadīthah*. [In Arabic]
- Majlisī, M. B. (1983). *Biḥār al-Anwār*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Miṣbāḥ Yazdī, M. T. (2014). *Rāh wa Rāhnamā-shināsī*. Qom: Imām Khomeinī Research Institute. [In Persian]
- Qurṭubī, M. ibn A. ibn A. B. (1989). *Tafsīr al-Qurṭubī*. Lebanon: Dār Iḥyā' al-Turāth. [In Arabic]
- Qazwīnī, S. M. H. (1969). *Naqd Uṣūl Mazhab al-Shī'ah*. Qom: Dār al-Tawḥīd. [In Persian]
- Qaffārī, N. ibn 'A. (1994). *Uṣūl Mazhab al-Shī'ah* (2nd ed.). n.p. [In Arabic]
- Rāghib al-Iṣfahānī. (1991). *Mufradāt Alfāẓ al-Qur'ān* (Ḥ. ibn M. Dāvūdī, & Ṣ. 'A. 'Adnān, Eds.). (1st ed.). Beirut: Dār al-Qalam. [In Arabic]
- Shāṭibī, I. ibn M. (1996). *Al-Muwāfaqāt*. Dār Ibn 'Affān. [In Arabic]

- Shawkānī, M. ibn 'A. ibn M. (1999). *Fath al-Qadīr*. 'Ālam al-Kutub. [In Arabic]
- Tha'ālibī, A. M. 'A. ibn M. (1988). *Tafsīr al-Tha'ālibī*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Ṭabāṭabā'ī, S. M. Ḥ. (2011). *Al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur'ān*. Beirut: Mu'assasat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt. [In Arabic]
- Ṭabarī, M. ibn J. ibn Y. ibn K. (1985). *Jāmi' al-Bayān 'an Ta'wīl Āy al-Qur'ān*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]

استناد به این مقاله: رضایی، حسین، حسینی قزوینی، سید محمد. (۱۴۰۴). نقد و پاسخ به مغالطات ناصرالقفاری درباره کیفیت علم امامان اثناعشری. پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه، ۶(۱۰)، ۳۰۹-۳۳۸. DOI: 10.22054/jcst.2025.79409.1164

Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.